

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
EESTI KEELE KATEEDER.

Keel ja struktuur

Tööd struktuuralse ja
matemaatilise
lingvistika alalt

TARTU 1965

TULEMA, SAAMA JA PIDAMA
TÄHENDUSTE STRUKTURAALNE ANALÜÜS

H. Õ i m

O. S i s s e j u h a t u s. Käesolevas töös esitatakse eesti keele verbide tulema, saama ja pidama tähenduste klassifikatsioon. Klassifitseerimiseks kasutatakse strukturealse lingvistika aparatuuri, eriti distributiivse ja transformatoorse analüüsi meetodeid. Nende rakendamisel on põhiliselt lähtutud J. D. Апресяни¹ ja V. I. Perebeinose² poolt väljatöötatud metoodikast.

Analüüs toetub eeldusele, et erinevus leksikaalsete tähenduste vahel, kui see on antud keeles relevantne, avaldub ka mingites struktuurierinevustes, mistõttu võime alati, kui oleme kindlaks teinud teatava struktuurilise vastanduse, oletada ka olulise semantilise vastanduse olemasolu. Antud metoodika puhul on nendeks struktuuritunnusteks, mille põhjal otsustatakse tähenduste erinevuse või samasuse üle, süntaktilised tunnused (lähemalt vt. 1.2. ja 1.3.).

Selline metoodika võimaldab välja selgitada nn. diferentsiaalsed tähendused, s. t. me võime kindlaks teha ainult tähenduste erinevused või samasused (väärtused Saussure'i mõttes), aga me ei saa midagi teada kirjutavate

1. Д.Д. Апресян, О понятиях и методах структурной лексикологии. Проблемы структурной лингвистики. Москва, 1962, кн. 141-162.
2. В.И. Перебинес, К вопросу об использовании структурных методов в лексикологии. Проблемы структурной лингвистики. Москва, 1962, кн. 163-174.

tähenduste sisulise külje kohta. Saadud klassifikatsiooni sisulist olemust võime selgitada ainult interpretatsiooni korras.

Käesolevas töös analüüsitakse verbe tulema, saama ja pidama ainult iseseisvatena. Ei analüüsita juhtumeid, kus uuritavad verbid on fraseoloogiliste üksuste või ühend-verbide koostisosad.

Analüüsi materjaliks olid ilukirjanduslikud tekstid.³ Iga verbi kohta on sedeldatud umbes 350 näitelauseid.

1. A n a l ü ü s i m e e t o d .

1. 1. K o k k u l e p p e d . Analüüsi teostamiseks on vajalikud järgmised kokkulepped.

1. 1.1. Me oskame eristada märgitud fraase mitte-märgitud fraasidest.⁴ Märgituiks loeme käesolevas töös ainult need fraasid, mis on õiged nii grammatiliselt kui ka leksikaalselt. Leksikaalne õigsus on seejuures muidugi täiesti tinglik mõiste, sest see sõltub eelkõige kontekstist, milles vastav fraas esineb. Teatavas kontekstis võib fraas värvitud rohelised ideed magavad raevukalt olla täiesti "õige". Oma töös loeme sellised fraasid siiski mitteõigeks, s. o. me vaatleme neid harilikus ja mitte mingis erilises kontekstis.

1. 1.2. Me oskame kindlaks teha märgitud fraasi struktuuri. Selleks on vaja:

- 1) teada sõnade grammatilisi klasse antud keeles;
- 2) osata iga sõna puhul määrata grammatiline klass, millesse ta kuulub;
- 3) osata kindlaks teha sõnade süntaktilisi vahakordi. Teisiti öeldes, me eeldame, et meil on teada antud keele formaalne grammatiline mudel. Eesti keele formaalset grammatilist mudelit pole tegelikult muidugi olemas, ent

³ E. Krusten, Kevadet otsimas. Tallinn, 1960; L. Promet, Roosa kübar. Tallinn, 1962; J. Smuul, Jäine raamat. Tallinn, 1962; Fr. Tuglas, Teosed II. Tallinn, 1957.

⁴ Fraaside märgitusest seoses tähenduse analüüsiga vt. näit. D. A. Anpeçin, op. cit., lk. 143-144.

meie töö jaoks piisab ka traditsioonilise grammatika seda laadi andmeist, kui neid vastavalt vajadusele modifitseerida.

Meldame, et meil on antud sõnade grammatilised klassid N, V, A, D ja peale nende loendina kõik abielemendid, s. o. sõnad, mis ei kuulu loetletud nelja klassi: abimäärsõnad, kaassõnad jms. Seejuures tuleb märkida, et antud jaotus ei ühti mitte igas mõttes traditsioonilise jaotusega sõnaliikideks. N-i alla kuuluvad kõik nimisõnad, aga ka teatud ase- ja arvsõnad (mis esinevad nimisõna funktsioonis); V-ga tähistame verbid ja näiteks ka fraseoloogilised ühendid, mis üheskoos esinevad väljendverbina; A-sse kuuluvad omadussõnad ja ka osa ase- ning arvsõnu (mis esinevad omadussõna funktsioonis); D alla kuuluvad (iseseisvad) määrsõnad ja muud sõnad, mis esinevad määrsõna funktsioonis.

Antud eeldustele toetudes võime asuda sõna tähenduste struktuursele analüüsimisele. Analüüs jaguneb kahte etappi vastavalt kasutatavale meetodikale. Esimesel etapil klassifitseeritakse sõna tähendused nende distributiivsete iseärasuste põhjal (sõnaklasside tasemel). Teisel etapil analüüsitakse ühesuguse distributsiooniga tähendusi edasi transformatoorse meetodikaga.

1. 2. D i s t r i b u t i i v n e k l a s s i - f i k a t s i o o n. Mitmetähendusliku sõna erinevaid tähendusi võime sageli ära tunda sõna erineva süntaktilise seostumise põhjal. Kui näiteks saama esineb fraasides ma saan raamatu ja ma saan õpetajaks, siis ümbruse erinevuse tõttu võime ka verbi pidada kummalgi juhul erinevas tähenduses olevaks. Selliste erinevate ümbruste väljaselgitamises ja nende põhjal sõna tähenduste klassifitseerimises ongi antud juhul distributiivse analüüsi põhiidee.

1. 2.1. T a a n d a m i n e. Laused, kus esineb meie poolt uuritav sõna, sisaldavad sageli palju selliseid sõnu ja morfeeme, mis uuritava sõna tähenduse seisukohalt on liigsed. Näiteks on ilme, et lauses punase peaga poiss

sai eile paksu raamatu pole verbi saama tähenduse suhtes (meie töö seisukohalt) mingil määral oluline see, et saaja oli punase peaga, et raamat oli paks või et saamine toimus eile. Selleks et meil ümbruste klassifitseerimisel ja nendega opereerimisel ei oleks pidevalt vaja selliseid asjasse mittepuutuvaid elemente arvestada, tuleb nad juba enne klassifitseerimisele asumist kõrvaldada. Sel otstarbel tehaksegi lausetega kõigepealt läbi taandamisoperatsioon. See seisneb selles, et endotsentrilised konstruktsioonid asendatakse nende pealiikmetega ja jäetakse arvestamata käesoleva analüüsi seisukohalt ebaolulised grammatilised kategooriad. Viimaste olemasolu ilmneb näiteks lausetest ta saab raamatu, nad saavad raamatu, nad olevat saanud raamatu jne., kus saama tähendus on sama, ehkki ümbrused on erinevad. See, missugused kategooriad on olulised ja missugused ebaolulised, otsustame harilikult intuitsiivselt, ent seda võib kontrollida ka range protseduuri abil.⁵ Käesoleva töö seisukohalt on olulisteks (relevantseteks) kategooriateks nimi- ja omadussõnad (N ja A) nende käänne ning verbidel käändelised vormid.

Seega, kui meil tekstis esineb näiteks lause paks pruuni palituga mees tuli aeglaselt lonkides minu poole, siis pärast ebaoluliste sõnade väljajataandamist (paks mees → mees, pruuni palituga → palituga, palituga mees → mees, aeelaselt lonkides → lonkides, tuli lonkides → tuli, tuli minu poole → tuli) saame selle kujul mees tuli.

Selliseid taandatud lauseid võib nimetada orienteeritud fraasideks;⁶ lühiduse pärast nimetame neid edaspidi sageli ka lihtsalt fraasideks.

Pärast ebaoluliste kategooriate taandamist (ja kodeerimist - vt. 1.2.3.) omandab eespool toodud fraas kuju $N_n V^a$.

5 Д.С. Уорс, Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке, Новое в лингвистике, II, Москва, 1962, lk. 645-646.

6 Vt. D.Д. Апресян, op. cit., lk. 145.

1. 2.2. Orienteeritud fraaside korrastamine. Pärast taandamist on osaga saadud fraasidest otstarbekas läbi teha veel rida korrastavaid operatsioone, selleks et saada ühtne alus ümbruste võrdlemiseks. Need operatsioonid on mitte niivõrd nõutavad, kui võrd lihtsalt otstarbekad. Toetudes toodud eeldustele (vt. 1.1.), võiksime identsed ümbrused ära tunda ka selliste ümberkorraldusteta; ent praktiliselt on siiski mugav, kui ümbruste erinevus ja samasus on ka n.ö. silmaga nähtav. Esitame siin vaid üldised põhimõtted, millest lähtume ümberkorralduste teostamisel.

(1) Fikseerime järgmise positsioonilise mudeli: esimesel kohal subjekt, seejärel predikaat ning siis selle laiendid. (Seega: kõne pidas esimees → esimees pidas kõne jne.)

(2) Osaaluse transformeerime täisaluseks (poisse tuli → poisid tulid).

(3) Konstruksioonid $V^1 V^2$ da/ma, kus V^2 on uuritav verb (tulema, saama või pidama), asendame V^2 vastava vormiga (hakkab tulema → tuleb, tahab saada → saab, mõtles pidada → pidas).

1. 2.3. Kodeerimine. Viimase operatsioonina enne ümbruste võrdlemist ja selle alusel sõna tähenduste klassifitseerimist on vaja konkreetseid sõnad asendada vastavate sõnaklasside sümbolitega. Seejuures märgime iga sümboli juurde vajaliku grammatilise informatsiooni kodeeritud sõna kohta (s. o. olulised grammatilised kategooriad, vt. 1. 2.1.).

Käänded märgime järgmiselt (vastavalt käänete järjekorrale): N_n , N_{om} , N_{os} , N_{sse} , N_s , N_{st} , N_{le} , N_1 , N_{1t} , N_{ni} , N_{ks} , N_{na} , N_{ga} , N_{ta} (ja täpselt niisamuti A puhul). Verbidel: V_{ma} - ma-tegevusnimi; V_{da} - da-tegevusnimi, V_{tud} - tud-kesksõna; V_{nud} - nud-kesksõna; V_{β} - verbi umbisikuline vorm; V - verbi isikuline vorm. Sageli on vaja ka

määrsõnade puhul opereerida detailsema jaotusega. Tõõs kasutatakse järgmist tähistust: D_{sila} - määrsõnad, mis määrgivad suundumiskohta (siia, sinna, üles jne.); D_{siit} - määrsõnad, mis määrgivad tegevuse lähtekohta (siit, sealt, ülalt jt.); D_{siin} - määrsõnad, mis määrgivad olemiskohta (siin, seal, ülal jt.). Ülejäänud määrsõnad tähistame lihtsalt D-ga.

Kui ühes fraasis esineb mitu samasse klassi kuuluvat sõna, siis tähistame nad kodeerimisel erinevate numbritega vastavate sümbolite juures: N^1 , N^2 , V^1 , V^2 jne. Uuritavate sõnade jaoks kasutame erinevat tähistust: V^a - tulema, V^b - pidama, V^c - saama.

Orienteeritud fraasi, kus sõnad on asendatud vastavate sümbolitega, nimetame distributsioonivormeliks. Nii näiteks saame fraasidest ma sain raamatu, lapsed saavad hariduse distributsioonivormeli $N_n^1 V^a N_{om}^2$.

Seoses sellise sümbolse tähistusega tuleb silmas pidades asjaolu, et sümbolid N, V, A, D konkreetseis distributsioonivormeleis ei esinda mitte kõiki vastava sõna-klassi liikmeid, vaid ainult neid, mille puhul antud distributsioonivormel jääb leksikaalselt märgituks.

1. 2.4. Iga distributsioonivormel defineerib uuritava sõna mingi tähenduse; J. D. Апресяни eeskujul võime selliseid tähendusi nimetada lekseemideks.⁷ Distributiivse analüüsi lõpuks saadud lekseemid ei kujuta endast sageli aga mingit ühtset tähendust; üks distributsioonivormel võib esindada mitut ja vahel üsnagi erinevat tähendust. Selleks et neid lahutada, ongi vajalik edasine transformatoorne analüüs.

1. 3. T r a n s f o r m a t o o r n e k l a s s i f i k a t s i o o n. Pärast seda kui fraasid on klassifitseeritud distributsioonivormelitesse, allutame igas dis-

7 Ю.Д. Апресян, op. cit., lk. 145.

tributsioonivormelis kõik fraasid reale transformatsioonidele (teoreetiliselt: kõikvõimalikele transformatsioonidele). Kui ilmneb, et kõik fraasid ei reageeri neile transformatsioonidele ühesuguselt, siis võime selle põhjal järeldada, et meil on tegemist ka vastavalt erinevate tähendustega. Näiteks avastame transformatsiooni

$T : N_n^1 v^c v_{da}^2 \rightarrow v_{\phi}^2 N_{os}^1$ abil distributsioonivormelis

$N_n^1 v^c v_{da}^2$ kaks erinevat saama tähendust, sest osa fraase reageerib transformatsioonile positiivselt: ta saab peksa $\rightarrow$ teda pekstakse, ta sai sõimata $\rightarrow$ teda sõimati, osa aga negatiivselt: ta saab joosta $\rightarrow$ teda joostakse, poisid said mõelda $\rightarrow$ poisse mõteldi. Viimase näite kohta tuleb lisada, et ehkki transform poisse mõteldi on märgitud fraas, on tema sisuline erinevus transformeeritavast fraasist liiga ilmne, selleks et nendevahelist vahetõrka lugeda transformatsiooniks.

Transformatoorse analüüsi tulemusena jagunevad ühe distributsioonivormeli alla kuuluvad morfoloogiliselt samatüübilised fraasid reaks alltüüpideks; iga selline alltüüp defineerib palju konkreetsema ning ühtsema lekseemi kui distributsioonivormel.

Sõna lekseemide loendi, mille saame transformatoorse analüüsiga, loeme lõpploendiks. Tähenduslikud erinevused, millele ei vasta distinktiivset vormelit sõnaklasside tasemel ja millel me ei avasta ka mingeid transformatoorseid iseärasusi, peame oma meetodi seisukohalt lugema ebaolulis- teks.

1. 3.1. Natuke lähemalt tuleb selgitada töös kasutatavat transformatsiooni mõistet. Operatsioonid, mida me siin kasutame transformatsiooni nimetuse all, on peamiselt kaht tüüpi: (1) operatsioonid, kus fraasile lisatakse juurde (või jäetakse fraasist välja) mõni sõna (vt. näit. 3.1.), ja (2) transformatsioonid kitsamas mõttes, kus transform sisaldab parajasti neidsamu sõnatüvesid, mida

transformeeritav fraaski (vt. näit. 3.1.2., 3.3.2. jt.). Ühel juhul (vt. 3.1.3.2.) on kasutatud kontrolloperatsiooni $T: \rightarrow N^a \text{ on } N^b$, mille abil võime selgitada N^a ja N^b vahelise seose laadi. Terminoloogilise ühtsuse pärast nimetame oma töös kõiki neid operatsioone transformatsioonideks, toetudes seejuures selkõige D. S. Worthi eeskujule.⁸

1. 4. Lõpuks tuleb analüüsi meetodi kohta öelda veel järgmist. Antud meetod võimaldab välja selgitada sõna diferentsiaalsed tähendused, s. o. tähenduste erinevused. Antud meetod ei võimalda aga objektiivselt hinnata saadud tähenduste (lekseemide) sisulist vahekorda. Ühe distributsioonivormeli piires võime küll vastavalt transformatsioonide kasutamise järjekorrale kahtestada teatava hierarhia. Ent see hierarhia on puhtformaalne. Sageli võivad ühes distributsioonivormelis koos esineda tähendused, mis sisuliselt tunduvad olevat mõnede teistesse distributsioonivormelitesse kuuluvatele lekseemidele palju lähedasemad kui sama vormeli teistele lekseemidele. Erinevatesse distributsioonivormelitesse kuuluvate lekseemide vahekorda ei võimalda aga antud meetod välja selgitada ja seeõttu pole välistatud võimalus, et mõned erinevatesse distributsioonivormelitesse kuuluvad tähendused on täiesti "samad".

Üks osa kirjeldatud probleemist, nimelt lekseemide üldisusvahekord (missugune lekseem esindab sõna põhitähendust ja missugune kõrvaltähendus ning missuguses üldisusvahekorras on need kõrvaltähendused) lahendatakse harilikult mitmesuguste abikriteeriumide sissetoomisega. Perebelnos kasutab nendena järgmist kolme:

- 1) vormeli esinemissagedus (mida sagedamini esineb vormel, seda üldisem on tema poolt defineeritav tähendus);
- 2) vormeli struktuuri keerukuse aste (mida lihtsam on struktuur, seda üldisem on tähendus);
- 3) vormeli poolt defineeritava tähenduse sõnatuletus-

8 Д. С. Юопс, op. cit., lk. 637-683.

lik võime (mida enam tuletisi saab moodustada antud tähenduses esinevast sõnast, seda üldisem on tähendus).⁹

Nende abil osutub harilikult võimalikuks välja selgitada sõna tõenäoline põhitähendus, üksikute kõrvaltähenduste vahekorra üle on aga raske otsustada; peab olema läbi töötatud väga ulatuslik materjal, et andmed vormelite saaduste kohta oleksid objektiivsed.

Käesolevas töös on neid kriteeriume kasutatud ainult sõnade tõenäoliste põhitähenduste väljaselgitamiseks.

2. **D i s t r i b u t i i v s e k l a s s i f i k a t s i o o n i t u l e m u s e d.** Eespool kirjeldatud meetodi järgi teostatud distributiivse klassifikatsiooni tulemusena rühmitusid analüüsitud laused (mõnede eranditega) järgmistesse distributsioonivormelitesse.

2. 1. **tulema.**

1) $N_n V^a$. Poiss tuli; teade tuli; tervis tuleb;

traktor tuleb; tuleb Rooma; tuli mõte; tuleb lahkumine jt.

2) $N_n^1 V^a N_{1e}^2$. Ma tulin mõttele; Setšenov tuli järel-
dusele; õu tuleb rookimisele; asi tuleb arutamisele jt.

3) $N_n^1 V^a N_{st}^2$. Neist tulevad kotletid; sellest tuleb
näidend; poisist tuleb lendur; see tuleb vaesusest; vaesus
tuleb rumalusest jt.

4) $N_n^1 V^a A_n$. Kartul tuleb puhas; supp tuli maitsev;
õhtu tulevat põnev jt.

5) $V^a V_{da}^2 (N_1)$. Tuli teha remont; tuleb rajada lennu-
väli; (meil) tuli kokku puutuda.

2. 2. **pidama.**

Verbi pidama võime jagada kaheks juba enne süntaktilise analüüsi juurde asumist - ühelt poolt pidama mineviku-
vormiga pidas ja teiselt poolt pidama minevikuvormiga
pidi (tähistame vastavalt V_1^b ja V_2^b). Esimene neist moodus-

9 В.И. Перебийнос, op. cit., lk. 170.

tab rea erinevaid distributsioonivormeid, teine aga
käitub distributsioonitasandil ühtselt.

2. 2.1. V_1^b

1) $N_n^1 V_1^b N_{os}^2$. Katus peab vihma; direktor peab kõnet;
rahvas peab laata; ta peab kõrtsi; prussakad pidasid paraa-
di; ma pean viha; radistid peavad sidet jt.

2) $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 N_{ks/A_{ks}}^3$. Distributsioonivormeid
 $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 N_{ks}^3$ ja $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 A_{ks}$ pole põhjust lugeda erine-
vaiks distributsioonivormeiks, sest vastandus $N_{ks}^3 - A_{ks}$
pole ilmselt seotud verbi pidama erinevate tähendustega.
Võib arvata, et distributsioonivormeli $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 A_{ks}$ puhul
on meil tegemist elliptilise konstruktsiooniga; täielik
kuju on ilmselt $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 A_{ks} N_{ks}^2$ (ta pidas riiet puna-
seks - ta pidas riiet punaseks riideks; mõnedel juhtudel
ei tundu see siiski niisama loomulik, vrd. näit. ta pidas
palka väheseks - ta pidas palka väheseks palgaks). Sel
juhul taandub A välja ja me saamegi struktuuri
 $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 N_{ks}^3$. Näiteid: ta peab mind enesetapjaks; Stanis-
lavski peab elutõde (kunstipärasuse) aluseks; ta peab
palka väheseks; ta pidas mind ebamoraalseks jt.

3) $N_n^1 V_1^b N_{st}^2$. Pead sa temast? Juhan peab suusatami-
sest jt.

4) $N_n^1 V_1^2 N_{os}^2$ D (D all võib esineda ka D, mitte aga
siin

D või D. Ühtlasi võib D positsioonis esineda ka
siia siit
vastavas funktsioonis olev N või A). Pingviin peab pea
kummargil; nad pidasid tütart näljas; kus peeti Marionit;
nad pidagu hobune palgal jt.

2. 2.2. V_2^b . Nagu öeldud, esineb V_2^b vaid ühes
konstruktsioonis: $N_n^1 V_2^b V_{ma}^2$. Ma pean jalutama; mõlemad
pidid ära uppuma; peab armastama distantsi; ta pidi naerma
jt.

2. 3. saama.

1) $N_n^1 V^c N_{om}^2$. Seltsimees sai kirja; inimesed saavad maa; haige sai söki; taevas saab (sinise) värvi jt.

2) $N_n^1 V^c N_{ks}^2 / A_{ks}$. Elu saab võimatuks; ta oli saanud peremeheks; minagi saan moralistik; ta sai (Senni-ga) tuttavaks jt.

3) $N_n^1 V^c V_{da}^2$. Karl sai õppida; ma sain vaeva näha; poiss sai sõimata; Benno sai utsitada jt.

4) $N_n^1 V^c N_{st}^2$. Mudelitest saavad paadid; mis saab rahvast; kommunistidest saavad õpetajad jt.

5) $N_n^1 V^c D$. Täpsem oleks esitada see distri-
süüa
bütsioonivormel kujul $N_n^1 V^c N_{sse}^2 / N_{le}^2 / N_{om}^2 +$ kaassõna / D .
süüa

Süüa kuuluvad näit. fraasid ta sai laatsaretti; ma sain laevale; ta sai isa juurde; (kuidas) sa süüa said? Me võime nad kõik ühte distribütsioonivormelisse koondada sel alusel, et N_{sse}^2 , N_{le}^2 , $N_{om}^2 +$ kaassõna ja D on nendes süüa

ühes ning samas funktsioonis. See ilmneb kasvõi sellestki, et nad võivad kõik koos esineda ühes lauses, näiteks: ta sai süüa laevale laatsaretti isa juurde; kui igäiks neist annaks verbile erineva tähenduse, oleks see võimatu.

6) $N_n^1 V^c N_{om}^2 D$. Täielikum kuju oleks jällegi
süüa
 $N_n^1 V^c N_{om}^2 N_{sse}^3 / N_{om}^3 +$ kaassõna / N_{le}^3 / D . Näiteks:
süüa

sai me müraka lennukisse; saime müraka autole; saime müraka kuuri alla; saime müraka sinna.

7) $N_n^1 V^c N_{om}^2 A_{ks}$. Sai me lau puhtaks; ta sai roobi punaseks; mehed said auto tübjaks jt.

8) $N_n^1 V^c V_{ma}^2$. Ta sai minema; kiri saab olema käre; sa saad tööd tegema jt.

9) $N_n^1 v^c A_n$. Kiri sai käre; õhtu sai vägev; pum sai haraline jt.

Edasi vaatleme neid distributsioonivormeleid põhjalikumalt ja eristame transformatoorsed alltüübid, kus me need avastame.

3. Transformatoorne klassifikatsioon.

3.1. tulema.

3.1.1. Distributsioonivormel $N_n^1 v^a$. tulema tähendust piiritlev ümbrus on selles distributsioonivormelis minimaalne. Erinevate tähenduste väljaselgitamiseks hakkame ümbrust järk-järgult laiendama.

3.1.1.1. T: $\phi \rightarrow D$ (/) D (D ja D sealt siia sealt siia asemel võib siin jällegi esineda ka N vastavas käändes). Antud transformatsioon eraldab uuritavate fraaside hulgast fraasid, kus tulema väljendab ruumilist liikumist ühest kohast teise. Need moodustavad umbes 60% antud distributsioonivormelisse kuuluvaist fraasidest. Näited: Juhan tuli → Juhan tuli siia; Muhamed tuleb → Muhamed tuleb mäe juurde; traktor tuleb → traktor tuleb põllult; kiri tuli → kiri tuli vanglast.

Sellised fraasid aga, nagu elutarkus tuleb, tervis tuleb, tuleb Rooma, tuleb lahkumine jne. kuuluvad teise alltüüpi.

Ruumilist liikumist väljendava tulema võime omakorda jagada kaheks vastavalt N -i iseloomule.

3.1.1.1.1. Ühtedel juhtudel on võimalik edasine transformatsioon T: $\phi \rightarrow v_{ma}^2$, teistel juhtudel mitte. Võimalik on toodud transformatsioon neil juhtudel, kui N -i poolt tähistatav subjekt on otsene tegija, liikuja: Juhan tuli siia → Juhan tuli siia mängima; keegi oli tulnud saarepuu alla → keegi oli tulnud saarepuu alla jooma; traktor tuli põllult → traktor tuli põllult õli võtma.

Sellesse alltüüpi kuulub suurem osa (umbes 90%) ruumilist liikumist väljendavaist fraasidest. Ühtlasi on see kõige sagedam tulema alltüüp üldse (umbes 30% kõigist fraasidest). Ja et ta kuulub seejuures ka kõige lihtsamase distributsioonivormelisse ($N_n V^n$), siis võime selle alltüübiga esindatavat tähendust pidada tulema põhitähenduseks.

3. 1.1.1.2. T: $\phi \rightarrow V_{ma}^2$. Näiteks: kiri tuli vanglast; telegramm tuli kodunt; tellimused tulid kõikjalt; jutud tulid mõisagakate kõrvu. Erinevus eelmisest alltüübist on kahtlemata üsnagi tinglik ning seda võib mitte tunnistada erinevuseks leksikaalsete tähenduste vahel.

3. 1.1.2. Alltüübis, kus pole võimalik T: $\phi \rightarrow D (/)$ sealt

D ei õnnestunud meil leida transformatsioon, mis siia osutaksid erinevatele lekseemidele sellega, et oleksid võimalikud ühtedel ja võimatud teistel juhtudel, ehkki intuitsiivselt tundub olevat mõningaid erinevusi tulema tähenduste vahel. Seepärast leidsime olevat õigema jätta siin küsimus lahtiseks ja mitte kasutada mingeid muid kriteeriume, mis ei vastaks meie meetodile. Esitame vaid mõned näited; tuleb vihm; tuleb kevad; tuleb sõda; tuleb nohu; tulid lahkeliid; tuleb koogolek; (tal) tuli mõte; (siis) tulid küsimused; tuleb juhus jt.

3. 1.2. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l $N_n^1 V^n N_{1e}^2$. Selles distributsioonivormelis sisaldub kaks selgesti erinevat alltüüpi.

3. 1.2.1. Ühel juhul on võimalik transformatsioon T: $\rightarrow V_{\phi}^{N^2} N_n^1$ (V^{N^2} märgib N^2 -st moodustatud verbi): õu tuleb rookimisele $\rightarrow$ roogitakse õu; tükk tuleb läbivõtmisele $\rightarrow$ tükk võetakse läbi. Teisel juhul on selline transformatsioon aga võimatu: ta tuli mõttele $\rightarrow$ ta mõeldakse; ta tuli järeldusele $\rightarrow$ ta järeldatakse.

3. 1.2.2. Omakorda võime aga teist alltüüpi iseloomustada transformatsiooniga $T: \rightarrow N_n^1 \vee N_n^2$; ta tuli mõttele $\rightarrow$ ta mõtles; ta tuli järeldusele $\rightarrow$ ta järeldas. Alati pole see transformatsioon küll praktiliselt teostatav, sest pole N^2 -le vastavat verbi, nagu näiteks fraasi puhul ta tuli ideele. Sellegipärast ei saa me neid fraase lugeda eri tüübiks, sest põhimõtteliselt on see transformatsioon teostatav ka siin, tarvitseb vaid moodustada vastav verb (näiteks: ta tuli ideele $\rightarrow$ ta ideestus vms.).

3. 1.3. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l $N_n^1 \vee N_n^2$. Ka selles distributsioonivormelis sisaldub kaks suurt alltüüpi. Esimeses väljendab tulema N^1 ja N^2 põhjuslikku seost ning teises N^1 kujunemist N^2 -ks.

3. 1.3.1. $T: \rightarrow N_n^1 \vee N_n^2$ sellest, et N^2 ... Näiteks: peavalu tuleb päikesest $\rightarrow$ peavalu tuleb sellest, et päike (kõrvetab vms.); (paha) tuju tuleb (halvast) ilmast $\rightarrow$ (paha) tuju tuleb sellest, et ilm (on halb) jne.

3. 1.3.2. $T: \rightarrow N_n^2$ on N_n^1 (või N_n^1 on N_n^2), mis esimesel juhul pole võimalik. Näit. lihast tulevad kotletid $\rightarrow$ kotletid on liha; temast tuleb õpetaja $\rightarrow$ tema on õpetaja; teekon- nast tuleb tösi $\rightarrow$ teekond on tösi jne. Selgesti nähtav on erinevus N^1 -na ja N^2 -na esinevates sõnades (tegelikult me ju nende sõnade põhjal otsustamegi ühe või teise transformatsiooni võimalikkuse või võimatuse üle). Eriti ilmne on erinevus N^1 -na esinevates sõnades: reeglina ei esine esimeses tüübis siin konkreetset eset tähistavaid sõnu. Nii näiteks määrame fraasi lihast tuli kõhuvalu kindlasti esimesse tüüpi, fraasi lihast tulid kotletid aga teise.

3. 1.3.2.1. Teises alltüübis võime omakorda eraldada kitsama tüübi, kus N^2 tähistab N^1 materjali, sest teatavas mõttes käituvad need fraasid teistest erinevalt. Nii on nende puhul loomulikum transformi kuju N_n^1 on N_n^2 ja mitte vastupidi (kotletid on liha, mitte liha on kotletid). Li-

saks sellele aga lubavad need fraasid teostada veel transformatsiooni $T: \rightarrow N_n^1$ on N_{st}^2 , mis teiste fraaside puhul on võimatu: lihast tulevad kotletid $\rightarrow$ kotletid on lihast; marmorist tuleb Veenus $\rightarrow$ Veenus on marmorist jne.

3. 1.4. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l $N_n^1 V^a A_n$ edasi ei hargnenud.

3. 1.5. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l $V^a V_{da}^2 (N_1)$. Ka see distributsioonivormel ei jagune meie metoodika seisukohalt enam alltüüpideks. Intuitiivselt võib küll sageli tunda tulema erinevaid tähendusi, ent need on modaalsed tähendusvarjundid ega allu analüüsile meie meetodi järgi. Modaalsed tähendusvarjundid ei sõltsu ü h e s e l t ümbrusest (ühe lause, veel vähem aga orienteeritud fraasi ulatuses), meie saame aga ainult selle põhjal midagi otsustada. Modaalsed tähendused kuuluvad ilmselt teise liiki kui need, mida on võimalik meie meetodiga välja selgitada.

3. 2. pidama.

3. 2.1. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l $N_n^1 V^b N_{os}^2$. Seda tüüpi struktuurid võime kõigepealt jagada kaheks vastavalt transformatsiooni $T: V^b \rightarrow V^b$ kinni teostatavusele. Alltüüp, kus see transformatsioon pole teostatav, sisaldab omakorda mitu erinevalt käituvat alltüüpi.

3. 2.1.1. $T: V^b \rightarrow V^b$ kinni: katus peab vihma $\rightarrow$ katus peab vihma kinni; rahakott ei pea raha $\rightarrow$ rahakott ei pea raha kinni.

3. 2.1.2. Antud alltüübis on edasine klassifikatsioon seotud peamiselt N^2 tähendusliku rühmitamisega. Kõigepealt märkame, et ühes osas fraasidest võib N^2 esineda ka omastavas käändes, s. t. on võimalik transformatsioon $T: N_{os}^2 \rightarrow N_{om}^2$, teises osas aga mitte.

3. 2.1.2.1. $T: N_{os}^2 \rightarrow N_{om}^2$: nad peavad lumepidu $\rightarrow$ nad peavad lumepeo; rahvas pidas koosolekut $\rightarrow$ rahvas pidas koosoleku; peremehed pidasid lasta $\rightarrow$ peremehed pidasid

laada. Aga ei saa: ta peab sõprust → ta peab sõpruse; ta peab sidet → ta peab sideme; ta peab poodi → ta peab poe jne.

3. 2.1.2.2. Alltüüp, kus $T: N_{os}^2 \rightarrow N_{om}^2$ pole võimalik, sisaldab omakorda kaht tüüpi struktuure.

3. 2.1.2.2.1. $T: V^b \rightarrow V^b$ endal. See on võimalik neil juhtudel, mil pidama tähendust võiks väljendada sõnadega 'omama', 'majandama': ta peab poodi → ta peab endal poodi; härre peab talukohta → härre peab endal talukohta.

3. 2.1.2.2.2. $T: V^b \nrightarrow V^b$ endal; ta peab sõprust; radistid peavad sidet jne. N^2 tähistab siin peamiselt abstraktseid mõisteid.

3. 2.2. Ülejäänud distributsioonivormelid edasi ei jagunenud. Seejuures sisaldub distributsioonivormelis $N_n^1 V_2^b V_{ma}^2$ küll rida erinevaid modaalseid tähendusvarjundeid, ent nagu öeldud, ei ole võimalik meie meetodi abil modaalseid tähendusi analüüsida.

Põhitähenduse määramine on V_1^b puhul palju raskem ja kunstlikum kui V^a puhul. Ilmselt võib selleks lugeda distributsioonivormeliga $N_n^1 V_1^b N_{os}^2 N_{ks}^3 / A_{ks}$ esindatud tähendust, sest siia kuulub peaaegu 40% materjalist, ehkki see distributsioonivormel pole struktuurilt eriti lihtne.

3. 3. saama.

3. 3.1. Distributsioonivormel $N_n^1 V^c N_{om}^2$. Siin võib vahet teha kaht tüüpi struktuuride vahel.

3. 3.1.1. $T: N_{om}^2 \rightarrow A_{ks}$ (harilikult moodustuvad need omadussõnad line-sufiksi abil). Näiteks: nimi sai (halva) kõla → nimi sai (halva) kõlaliseks; taevas sai (sinise) värvi → taevas sai (sinise) värviliseks.

3. 3.1.2. $T: N_{om}^2 \rightarrow A_{ks}$: sain käpikud; sain radio- grammi; saame torvi; poiss saab peapesu.

2) 3. 3.2. D i s t r i b u t s i o o n i v o r m e l i $N_n^1 v^0 v_{da}^2$. Selles distributsioonivormelis leiame kaht tüüpi struktuure, mis on meie meetodiga eristatavad. Neid võib nimetada aktiivseteks ja passiivseteks.

a) 3. 3.2.1. Passiivseteks struktuurideks võime nimetada neid, kus on võimalik transformatsioon $T: \rightarrow v_{\beta}^2 N_{os}^1$:

Sa saad petta $\rightarrow$ sind petetakse; Benno saab utsitada $\rightarrow$ Bennot utsitatakse; ta sai sõimata $\rightarrow$ teda sõimati. Seejuures esineb selles alltüübis konstruktiivne homonüümia, sest kõiki neid fraase võib mõista ka n. ö. aktiivses tähenduses (samasuguses, nagu me mõistame näit. fraasi ta saab joosta). Ent $T: \rightarrow v_{\beta}^2 N_{os}^1$ eraldab siiski fraaside rühma, mida saab mõista ka passiivses tähenduses, vastandina fraasidele, kus seda ei saa.

8) 3. 3.2.2. $T: \rightarrow v_{\beta}^2 N_{os}^1$: ta saab joosta; ta sai kuulda; ta saab lugeda jne. Selles alltüübis võib märgata jällegi rida modaalseid tähendusvarjundeid.

3. 3.3. Ülejäänud distributsioonivormelid edasi ei hargnenud.

3. 3.4. Põhitähenduse määramine on antud verbi puhul veelgi raskem. Sageduselt on distributsioonivormelid $N_n^1 v^0 N_{om}^2$ (vt. 3. 3.1.2) ja $N_n^1 v^0 v_{da}^2$ (vt. 3. 3.2.2) peaaegu võrdsed (kumbki umbes 20% materjalist). Kolmanda kriteeriumi põhjal (sõnatuletuslik produktiivsus) võime siiski põhitähenduseks lugeda distributsioonivormeliga $N_n^1 v^0 N_{om}^2$ esindatud tähendust.

4. K o k k u v ö t e. Esitasime eelnevas kolme verbi tähendusliku analüüsi. Analüüs toimus distributsiooniliste ja transformatsiooniliste kriteeriumide alusel. Nende abil selgitasime välja iga sõna diferentsiaalsete tähenduste (lekseemide) hulga. Kõige mitmetähenduslikumaks osutus saama, mis distributiivsel tasapinnal jagunes üheksaks distributsioonivormeliks; transformatoorsel tasapinnal ja-

gunesid kaks neist kaheks ja seega sisaldab lõpploend 11 lekseemi.

1. $N_n^1 V^c N_{om}^2 \rightarrow N_n^1 V^c A_{ks}$ nimi sai (halva) kõla
2. $\rightarrow N_n^1 V^c A_{ks}$ isa sai käpikud
3. $N_n^1 V^c V_{da}^2 \rightarrow V_{\beta}^2 N_{os}^1$ Benno saab utsitada
4. $\rightarrow V_{\beta}^2 N_{os}^1$ ma saan joosta
5. $N_n^1 V^c N_{ks}^2$ ma saan õpetajaks
6. $N_n^1 V^c N_{st}^2$ kommunistidest said õpetajad
7. $N_n^1 V^c D$ sai sai laevale
8. $N_n^1 V^c A_n$ kuhi saab ilus
9. $N_n^1 V^c N_{om}^2 D$ sai sai müraka lennukisse
10. $N_n^1 V^c N_{om}^2 A_{ks}$ mehed said laua puhtaks
11. $N_n^1 V^c V_{ma}^2$ ma saan minema.

tulema moodustas 5 distributsioonivormelit ja neist jagunes 3 edasi reaks alltüüpideks; lõpploendis saime 10 lekseemi:

1. $N_n^1 V^a \rightarrow D D V_{ma}^2$ poiss tuleb
sealt siia
2. $\rightarrow D D$ kiri tuleb
sealt siia
3. $\rightarrow D D$ nohu tuleb; kevad tuleb jne.
sealt siia
4. $N_n^1 V^a N_{st}^2 \rightarrow N_n^1 V^a$ sellest, et $N^2 \dots$ vaesus tuleb
rumalusest
5. $\rightarrow N_n^2$ on N_n^1 poisist tuleb lendur
6. $\rightarrow N_n^1$ on N_{st}^2 lihaast tulevad kotletid
7. $N_n^1 V^a N_{le}^2 \rightarrow V_{\beta}^2 N_n^1$ õu tuleb rookimisele
8. $\rightarrow N_n^1 V^{N^2}$ Setšenov tuli järeldusele

9. $N_n^1 v^a A_n$
 10. $v^a v_{da}^2 (N_1)$

õhtu tuleb põnev

(mul) tuleb õppida

pidama andis 5 distributsioonivormelit, millest üks jagunes alltüüpideks; lõpploendis saime 8 lekseemi:

1. $N_n^1 v_1^b N_{os}^2 \rightarrow N_n^1 v^b$ kinni N_{os}^2 katus peab vihma
 2. $\rightarrow N_n^1 v^b N_{om}^2$ rahvas peab pidu
 3. $\rightarrow N_n^1 v^b N_{om}^2$ radistid peavad sõprust
 4. $\rightarrow N_n^1 v^b$ endal N_{os}^2 härä peab talukohta
 5. $N_n^1 v_1^b N_{ks}^3 / A_{ks}$ ta peab mind moralistiks
 6. $N_n^1 v_1^b N_{st}^2$ ma pean suusatamisest
 7. $N_n^1 v^b N_{os}^2$ D nad pidasid tütarit näljas
 8. $N_n^1 v_2^b v_{ma}^2$ ma pidin jooksa

Käesoleva töö ülesannetesse ei kuulunud ühe sõna lekseemide hierarhia väljaselgitamine, sest kasutatud meetodika ei võimalda seda. Mitmesugustele abikriteeriumidele toetudes osutasime iga sõna puhul ainult selle tõenäolisele põhitähendusele (vt. 3. 1.1.1.1, 3. 2.2 ja 3. 3.4).

Saadud lekseemid kujutavad endast puhtdiferentsiaal-seid üksusi; nende sisulise tõlgituse saame, kui interpreteerime neid semantilisel tasandil.